

20. Pócs, É. A magyar ráolvasások műfaji és rendezési Népi Kultúra. In: Népi Társadalom, 1968, nr I.
21. Kallós, Z. Ráolvasás a Moldvai és gylmesi csángóknal. In: Műveltség és hagyomány. 1966, VIII.
22. Vrd Szendrey, Zs. A varázscselckvések személye, ideje és helye. In: Ethnographia. 1937, nr 48
23. Ujváry, Z. Balszerencsés napok jegyzéke egy kéziratot könyvben. In: Ethnographia. 1960, LXXI:I, s 108.
24. Borsa, G. Magyarország számára nyomtatott érvágó náptár a XVI századból. Orvostört. Közl, 1958, nr 10-11.
25. Vrd viide 15, s 76.
26. Vrd Penavin, O. Népi gyógyászat Kórogyon. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményet (újjvldék). 1975, VIII, s 114.
27. Vt viide 1, s 72 ja viide 9.
28. Zay, A. Herbárium (1718) In: Folia Rákóciana 2. Nyiregyháza: Vay Ádam Múzeum Baráti Köre. 1979, s XXIX.
29. Vrd Vajkai, A. A magyar népi orvoslás kutatása Különnyomat a Magyar Népkutatás kézikönyvéről., s 129-130.
30. Op cit, s 132.
31. Szendrey, Zs. Fára aggatott rongyok. In: Ethnographia. 1931, nr 42; Wlislócki, H. Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar nephitben. In: Ethnographia. 1894, nr 5.
32. Csefkó, G. Szemgyógyítás szentelvízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek. In: Ethnographia, 1927, nr 38.
33. Bellosics, B. Áldozati szobrocskák. In: Ethnographia. 1908, nr 19.
34. Vajkai, A. Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. In: Magyarságtudomány. 1942, nr I, s 135.

UDMURDI USKUMUSTE JA KALENDRITAVADE SÜSTEEM

Margarita Hruštšova. Venemaa, Astrahan

Udmurdi rahvakalendri tavade ja tähtpäevade süsteem sarnaneb teiste soome-ugri rahvaste kalendrisüsteemidega eelkõige oma jaotusaluse poolest. Kõiki erisusi arvestades toob tähtpäevade klassifikatsioon kvantiteedi alusel esile erinevused nende struktuuris ja funktsioonides.

I Kvantiteediindeks:

1. Tavade, mis hõlmavad maksimaalselt kombetalitusi.

2. Tavad, mis hõlmavad rituaalide miinimumi.

3. Tavad, kus kombetalituste hulk on kõikuv.

II Funktsiooniindeks:

1. Tavad, mis sisaldavad tööelemente.

2. Tavad, mille põhiülesandeks on tuleviku heaolu kindlustamine; nad on seotud palvuste ja ohverdamisega.

3. Tavad ja pühad, millega kaasneb peredes käimine kostitamisega, tantsud ja laulmine.

4. Tavad ja pühad, mille toimingud omandasid hiljem puhtalt meelelahutusliku sisu.

Funktsiooniindeksid võivad kombineeruda ja moodustada kontekstuaalse poole. Udmurdi rahvakalendri tavade ja pühade morfoloogia ja süntaksi analüüsi tulemusena saame välja tuua mõned süžeealiste rituaalide rühmad, mis võiksid olla üksikute tavade ja pühade aluseks või erinevate kombinatsioonidena kuuluda mitmekomponendiliste riitustega pühade koostisse. Need nn plokid jagunevad nelja gruppi:

1. Töoga seotud rituaalne tegevus.

2. Usundiga seotud rituaalid, mis koosnevad omakorda palvetamisest (*vös'as'kon*), palvetest (*kuris'kon*), ohverdamisest (*mõž s'oton*), söömaajast (*sis'kon*) ja tänamisest (*tau karon*).

3. Pühadega seotud kombed, mille maagiline funktsioon on kas säilinud või kadunud ja mis koosnevad perede või rühmituste ühistest ratsasõitudest või jalutuskäikudest, pidutsemisest, maskeerimisest, ennustamisest, suplemisest.

4. Rahvamuusika ja lauluga seotud riituslik tegevus.

Esitatud nelja rituaalsete toimingute grupi hulgas on sagedasemad palvetamine, ohvritoomine, söömaajad, tänutoomine, ratsa perede külastamine, millega kaasnes kostitamine, ühissöömine, laulmine ja tantsimine. Nimelt need rituaalid moodustavadki kombestikumudeli põhikava. Ülejäänud koostisosad varieeruvad.

Peegeldades inimese ja looduse ühtsust udmurtide maailmatunnetuses, domineeris kalendrikombestikus palvetamine mõne jumala poole ja talle ohverdamine. Sealjuures ei kaasnud igakord palvetamisega ohverdamine, seevastu on aga alati ühendatud palvetamine ja rituaalsed toidud. Esines kahesugust ohverdamist: eluslooma või -linnu tapmist riituspaigas ning toidupalade ja õlle või puskarisortsude ohverdamist. Kalendririituste seas on esikohal viimane meetod, kuid ka eluslooma ohverdamisel heideti andamiseks osa toitu, eriti jahutooteid. **Palvetamine - ohverdamine - rituaalsed toidud - tänutoomine** võisid moodustada eraldi tavandi. Söömine võis omakorda olla ka iseseisev rituaal.

Teine kalendripühade dominant on majast majja käimine kostitamise, laulude ja tantsuga. Külaskäijad võisid olla maskeeritud nagu aastavahetusel *vožo*

dõri ja sügisel *pörtmas'koni* ajal, teistel juhtudel kanti lihtsalt pidulikku riietust; mõnedel pühadel piirduti sugulastega, teistel käidi läbi kõik majad külas, kusjuures rituaali korraldi igas majas.

Etnograafide XIX sajandit puudutavate kirjelduste järgi ja autori välitööde tähelepanekute põhjal puudus palvetamine kahel udmurdi tähtpäeval: *tol sur* (talveõlu) ja sügisel *pörtmas'konil*, piirdudes väikese peoga, mille ajal maskeeritud lauldes ja tantsides peresid külastasid (mõnel pool Põhja-Udmurtias ei lauldud).

Täielik kombestikukompleks on koondunud kahele pühale: *gerõ pottoni* (kündma minek) esimesele päevale ja *jõ kel'anile* (jää ärasaatmine). *Jõ kel'an* kuulub mitmepäevase püha *akaška* (*akaiaska*) koosseisu ning paiknes XIX sajandi kirjelduste põhjal põldudele mineku päeva ja adra väljatoomise päeva vahel.

Akaškal on piirkonniti mitu erinevat kuju, mille ühitamine võimaldab rekonstrueerida täieliku rituaalide ja tavade tsükli. Mitmed faktid viitavad sellele, et *akaška* oli udmurtide põhiline põllumajanduskalendri püha. Sellele osutab asjaolu, et nelja-viie päeva kestel palvetati ja ohverdati kõigile udmurdi põhijumalatele: Inmarile, maajumal *Köldös'inile*, maaemale *Köldös'in* mumõle, ilmastikujumal *Kuaz'ile*, metshaldjatele *njulesmurtidele*, vetehaldjale *vumurtile*, hõimu ja sugukonna kaitsehaldjale *voršudile* ja surnud esivanematele.

Akaška on seotud põhiliste kevadtööde algusega - karjalaskmise, kündmise, külvamise ja äestamisega. Inimeste elu sõltus karja tervisest ja kaitstusest ning põllusaagi rohkusest. Seega olid kõik töödega seotud palved ja ohvrid suunatud kaitsejumalate heatahtlikkuse saavutamisele. *Akaška* oli ühtlasi viimane püha enne kibedat põllutööd, ehk XIX sajandi etnograafide sõnusti - udmurdid puhkasid enne pikki ja raskeid töid.

Niisiis on *akaškal* mitu funktsiooni. Selle polüfunktsionaalse püha kombestik domineerib (nagu muudegi tähtpäevade puhul) maagiline tervise, edu ja hea saagi taotlemine. *Akaška* on kalendripühade jada alguses ja ühtlasi udmurtide kalendrisüsteemi keskne püha nii struktuuri kui tähenduse poolest. Olles omalaadne kombestikumudel, on ta kalendrisüsteemi aluspüha, teised tavad ja tähtpäevad on käsitletavad *akaška* variantidena.

Akaška vastandpooluseks võib pidada sügisest *pörtmas'koni*, kus käidi maskeeritult mööda küla majast majja, lauldi ja tantsiti. Selle pühaga algas sügis-talvine tsükkel, kuhu kuulusid: *pörtmas'kon*, *uibõt vetlon*, *uibõt juon* (kurja vaimu *vožo* valitsemisaeg) ja *vožo kel'an* (*vožo* ärasaatmine). Kõigil nendelgi tähtpäevadel sanditati, külastati peresid, tantsiti ja lauldi. Arvatavasti algas *pörtmas'koniga* tsükkel, mis on seostatav halbade vaimude mõjuperioodiga karmil sügistalvel.

Udmurdi kalendriiituste kaks põhidominanti on palvused (*vös'as'kon*) koos ohvriandidega ning lauldes kodude külastamised. Mõlemal dominandil on oma mõjusfäär. Udmurtias palvetati ja toodi ohvreid aastaringselt, ka väljaspool tähtpäevi (näit põua ajal). Seevastu külaskäimiste aeg algas sügistalvisel perioodil ja lõppes kevadel *akaškaga*.

Udmurdi kalendrikombestiku süsteemi võib võrrelda möbiuse lindiga, kus katkematu reana toimuvad *vös'as'konid* (palvused) ja kus laulude ja tantsudega külaskäigud kujutavad endast üleminekutsoone teise mõõtmesse. Paralleelsus ja mitmekihilisus ilmnevad kalendrisüsteemi eri tasandil, kuid üleminekukoht ühest olekust teise on alati määratletud.

Palved olid aasta kombestikust lahutamatud. *Vös'as'konide* (palvete) rütmi määrasid mitmed tegurid: päikesekalender, looduse elurütm, aastaegade vaheldumine ja neile vastavad sesoonsed tööd. See, millise jumala või kaitsevaimu poole palvetati, ei sõltunud ainult palve (*kuris'kon*) funktsioonist, vaid ka kalendriajast. Inimest ümbritsev maailm - looduskeskkond - oli udmurtide kujutluses ühtne süsteem, millest inimene oma perekonna, sugulaste ja hõimuga moodustas loomuliku osa. Loodust ennast hingestati, niisamuti nagu inimene ise koosnes ihust, vaimust ja hingest. Ilmselt oli udmurtide (nagu teistegi rahvaste) rahvausund algselt polüteistlik ning hakkas kristluse kaasmõjul kujunema monoteistlikuks. Seda on konstateerinud peaaegu kõik XIX sajandi etnograafid. Rahva sõnavaras säilisid iidsed mõisted maailma hierarhilisest struktuurist. Küllalt hästi oli välja arenenud jumaluste süsteem, kes kehastasid loodusjõude ja kellel oli kindel tegutsemisfäär ning mõju inimtegevusele. Udmurtide elatusalad (kütmine ja varane põllundus) olid suunatud mitte üksikisiku, vaid kogu sugukonna ning seejärel perekonna kui sugukonna osa säilimisele. Kujunes omanäoline elutunnetus, mis peegeldus folkloori kõigis valdkondades palvetest (*kuris'kon*) lauludeni.

Udmurtide arusaama järgi on igal suguvõsal ja igal inimesel oma kaitsja, keda palvetes kutsutakse "kaitsja-toitja". Kaitsja jälgib inimese käitumise õigsust ja selle vastavust kehtivatele traditsioonidele: kujunenud normide ja eetika rikkumise puhul võis jumalus määrata karistuse.

Hinge tähistab mõiste *lul*, vaimu *urt*. Kaitsja-toitja seostus mõistega *voršud*. Selle naisliinis pärandatava nime järgi kutsuti kogu sugukonda. Püüdes asetada palvetes mainitud jumaluste nimesid üldskeemi, saame:

IN S'ÖR (TAEVAALUNE)

Inmumõ - taevaema

Šundõ-mumõ - päikeseema

Gudõri-mumõ - pikseema

IN DUNNE (TAEVA MAAILM)

Inmar - õhujumal, metsajumal

Kuaz' - Põhja-Udmurdi ilmajumal, vihma- ja tuulejumal

Tõl-peri - tuulejumal

TAPAL DUNNE (SEE MAAILM)

N'ules-n'un'a, n'ulesmurt - metsade ja tuulejumal

Kõldõs'in: Kõl'tšin, Mu-kõldõš'in - maajumal, looja

Meža-voz'mas' - maa, põllupeenna kaitsja, külvatu kaitsja

Bõdtsõm-n'un'a - karjakaitsja

Invu - veejumal

Vu-murt, vu-kuz'o - veekogu: tiigi-, jõe-, oja-, järve- jm jumal või haldjas

Voršud - kaitsja-toitja, sugukonna kaitsja

KODUHALDJAD

Korka-murt - majahaldjas

Gid-murt - õuehaldjas

Mõntšo-murt - saunahaldjas

Obin'-murt - rehehaldjas

SOPAL DUNNE (TEISPOOLSUS)

Surnud esiisade vaimud:

Vožo - kurjad vaimud

Tšer - haiguste jumal

Kutõs'id - haigusi saatvad kurjad vaimud või vägivaldset surma surnute vaimud

TEISTELT RAHVASTELT ÜLEVÕETUD HALBA SAATVAD JUMALAD JA

HALDJAD

Keremet

Aktaš

Šaitan

Akšan - hämarikujumal

Palvetes täheldame teatud aastaaja eelistamist ühe või teise jumaluse poole pöördumisel. Nii pöörduti veejumala ja vetehaldjate poole kurjade vaimude tegutsemise ajal (*vožo*), surnud esivanemate vaimu oodati sanditamise *pört-mas'koni* ja *vožo kel'ani* ajal. Kevadel, karjalaskmise ajal, palvetati karja hoidja *bõdtsõm-n'un'a* ja metsade kaitsja n'ules-murti ning taevajumala Inmari poole. Suvel, heinaniitmise ja lõikuse ajal, paluti Kõldõsini ja Inmari. Sügisel toodi tänupalveid ja ohvreid kõigile kaitsehaldjatele, eriti aga surnud esiisade hingedele. Pidevalt, pea kõikides palvetes, meenutati ka *voršudi*. Ilmselt oli enne kristluse laialdast mõju teatud jumaluste sesoonne eelistamine kindlapiirilisem, sellele osutab tõsiasi, et iga jumal ja haldjas sai isikliku ohvri.

Kalendripärimus võimaldab täielikumalt jälgida rahva maailmamõistmise omapära, etnopsühholoogiat ja -estetikat. Udmurdi rahvakalendri kombes ja pühades formeerusid küllalt suletud süsteemiks, kus rangelt reglementeeritud traditsioonide rikkumine oli karistatav, rängemal juhul võidi sootsiumist välja heita.

Kommete süsteemis leiame järgmised koordinaadid: **inimeste maailm** (inimene-perekond-sugukond) - **looduse maailm** (inimene ja tema sugukond tekitab seal ja inimene küünib või ei küüni seda mõjutama) - **jumalate ning haldjate maailm** (mida inimene ei suuda mõjutada). Ajakoordinaadid: **minevik** (surnud esivanemate maailm), **olevik** ja **tulevik** on üksteisesse põimunud, sest minevik mõjutab olevikku ja tulevikku.

Vahendajaks nende maailmade vahel on preester *vös'as'*, vanim mees sugukonnas või lihtsalt mees perekonnas, kes võtab selle kommunikatiivse funktsiooni enda kanda. Palve *kuris'kon* on omapärane suhtlemismoodus, mis toimib rituaali rangetes piirides. *Vös'as'* funktsioon erineb šamaani omast, kuigi mitmed faktorid viitavad sellele, et udmurtidel oli kunagi levinud varases kujunemisjärgus šamanism. Põhierinevus väljakujunenud šamanismist seisneb selles, et *vös'as'* pole ebatavaliste võimetege erakordne isik.

Üldiselt võidi iga vanemas või küpses eas mees valida *vös'as'*iks. Ta oli suguvõsa esindaja, kes väljendas kollektiivset teadvust ja esindas selle vajadusi. *Vös'as'* sotsiaalne staatus ei kehtnud kogu elu. XIX sajandi etnograafilise kirjanduse ja tänapäeva informantide teadete põhjal valiti *vös'as'* sugukonna vanemate nõukogus. Valitud mees pidi silma paistma traditsioonide ja rituaalide põhjaliku tundmisega, aga olema ka veatu moraalse palgega, kõneosav, alati õigesti käituv ja autoriteetne mees. *Vös'as'* ei tohtinud juua (va ohvrijoogid) ega olla kasimatu suuga. Vanemate nõukogu määras ka *vös'as'* abilised iga konkreetse rituaali tarvis, samuti palvuste (*vös'as'kon*) läbiviimise aja ning põllutööde algusaja. Seega olid *vös'as'*ide funktsioonid rangelt piiritletud kõrgemate jõudude ja inimeste vahendaja traditsioonilise rolliga. Ta vastutas ka ohvriteenistuse ja palvete läbiviimise eest, jälgis, et inimesed käituksid traditsiooni kohaselt, mis tagas jumalatelt ja haldjatelt hea saagi jm.

Praegusajal viivad *vös'as'kone* läbi *vös'as'* ja tema abilised, kelle määravad küla vanemad mehed. Kantakse erirõivastust, *vös'as'*il on ümber spetsiaalne vöö.

Analüüsid kalendrikombeid, ohverdamisteenistust (nii elusloomade ja -lindude kui toidu, sh puskari, õlle, leiva, jahust küpsetiste ohverdamist) näeme, et palvus ja vastavad palved polnud ainult *vös'as'* eesõiguseks. *Kuris'koni* võis esitada ka majaomanik, st perekonna vanim mees (vt tabelleid A ja B). Niisiis oli traditsioonis olemas kahte liiki palvusi, mis vastasid sugukonna ja perekonna huvidele. Mõnedel *vös'as'konidel* lugesid peremehed *kuris'koni* koos *vös'as'*iga (reeglina ohvritoimiste ajal), teistel juhtudel asendas maja-peremees *vös'as'*t.

Etnograafide teadete põhjal lausuvad *vös'as'*id palveid alati kuuldavalt, monotoonselt, tõusva-langeva intonatsiooniga. Kuid siingi on erinevusi: “udmurdi papp pomiseb palveid” või “esitab kaeblikult lauldes”. Ilmselt oli palvete

lausumine paljuski seotud keelemurde ja kohalike tavadega. Palvusi viisid majaperemehed läbi kitsas ringis ja seetõttu polnud nende oratorlikud omadused nii olulised kui *võs'as'*i puhul. Üsna tõenäoliselt kujundasid kahesu- gused palvused kaks *kuris'koni* esitamisi: oratorliku ja meloodilis-ret- sitatiivse.

Mõnedes kirjeldustes mainitakse pikki, kuni pooletunniseid palveid, mida loeb *võs'as'*. Palvete kunstilist külge vormisid ja täiustasid *võs'as'*id. Samas eeldasid mitmed kalendrikombed lühikeste palvete esitamist. Enamik udmurdi palveid ongi suhteliselt lühivormilised. Võimalik, et just majaomanike põllul, jõe ääres, kodus, kodus *kualas* loetud palved olid lühikesed ja neisse kontsent- reerusid sõnalised vormelid.

Tõlkisid Ume Kelam, Mare Kõiva

Tabel A – Preester
Ohverdamine

Aastaeg	Ohver	Toit	Kus?	Kellele?	Komme
Talv		+	jõe ääres	jõehaldjas	vožo kel'an
Talv	+	+	jõe ääres	jõehaldjas	jõ kel'an
Kevad		+	kodu	jõehaldjas	bõdd'z'õm nuial
Kevad		+	jõe ääres	vu murt	akaška
Kevad		+	kodu	bõdtsõm n'un'a	akaška
Kevad		+	põld	meža voz'mas'	akaška
Kevad	+	+	põld	esivanemad, Inmar	akaška
Kevad	+	+	põld	Kõldõs'in	akaška
Kevad	+	+	kuala	voršud	akaška
Kevad			janus'kõn		
Suvi			kodune kuala	voršud	gerber
Suvi			aas	Inmar	heinaniitmine
Suvi	+		põld	Inmar, Kõldõs'in	lõikus
Sügis			põllupeenar	meža voz'mas'	žõk kuala, oõpi ortšoton
Talve algus				bõdtsõm n'un'a	pirdan s'oton

Tabel B – Peremees
Ohverdamine

Aastaeg	Ohver	Toit	Kus?	Kellele?	Komme
Talv		+	jõe ääres	jõehaldjas	vožo kel'an
Talv	+	+	jõe ääres	jõehaldjas	jõ kel'an
Kevad		+	kodu	jõehaldjas	bõdd'z'õm nunal
Kevad		+	jõe ääres	vu murt	akaška
Kevad		+	kodu	bõdtsõm n'u'na	akaška
Kevad		+	põld	meža voz'mas'	akaška
Kevad	+	+	põld	esivanemad, Inmar	akaška
Kevad	+	+	põld	Kõldõs'in	akaška
Kevad	+	+	kuala	voršud	akaška
Kevad			janus'kõn		
Suvi			kodune kuala	voršud	gerber
Suvi			aas	Inmar	heinaniitmine
Suvi	+		põld	Inmar, Kõldõs'in	lõikus
Sügis			põllupeenar	meža voz'mas'	žök kuala, ošpi ortšoton
Talve algus				bõdtsõm n'un'a	pirdan s'oton

KOMIDE TRADITSIOONILINE ETTEKUJUTUS HAIGUSTE ETIOLOOGIAST

Irina Iljina. Komi, Sõktõvkar

Komi traditsioonilise meditsiini uurimisel on haiguse etioloogiaga seotud rahvapäraste arusaamade väljaselgitamine üks keerukamaid ülesandeid. Juba XIX sajandi teisel poolel nenditi, et komidel on "pisut raskepärane arusaamine